

Т а б л и ц я 5

Структура зовнішньої торгівлі папером і картоном у 2001–2005 рр.

	Імпорт, млн дол. США									
	2002		2003		2004		2005		2006	
		%		%		%		%		%
Російська Федерация	137,030	23,2	108,665	15,33	158,232	23,8	202,161	23,33	227,904	22,47
Польща	93,267	15,79	99,729	14,07	112,385	16,9	153,107	17,67	194,484	19,18
Фінляндія	88,385	14,96	177,122	24,98	93,485	14,06	106,464	12,29	139,086	13,71
Німеччина	58,303	9,87	79,719	11,24	53,971	8,12	84,114	9,7	9,580	0,94
Швеція	28,507	4,83	35,762	5,04	52,577	7,91	57,052	6,58	62,666	6,18
Австрія	0,002	0,0	0,062	0,0	27,675	4,16	36,297	4,19	48,825	4,81
Білорусь	13,078	2,21	14,319	2,02	19,399	2,92	24,048	2,78	20,300	2,0
Інші	172,083	29,14	193,671	27,32	147,110	22,13	203,269	23,46	311,358	30,71
Всього	590,655	100,0	709,050	100,0	664,836	100,0	866,513	100,0	1014,200	100,0

На завершення доцільно підкреслити важливу особливість зовнішньої торгівлі товарами, які безпосередньо відносяться до поліграфії — домінування в структурі експорту готової продукції (друкованих продукції та виробів), а в імпорті — сировини і матеріалів, що суттєво відрізняється від основних показників по Україні.

1. Дурняк Б., Штангрет А., Мельников О. Видавничо-поліграфічна галузь України: стан, проблеми, тенденції. Статистично-графічний огляд. Моногр. Львів, 2006. 2. Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2006 році: Зб. / За ред. Ю. М. Остапчука. К., 2007. 3. Статистичний щорічник України за 2006 рік: Зб. / За ред. О. Г. Осауленка. К., 2007. 4. Штангрет А. М., Дурняк Б. В., Мельников О. В. Стан та динаміка зовнішньої торгівлі друкованою продукцією в Україні // Принт плюс. 2007. № 4. С. 24–26. 5. Штангрет А. М., Дурняк Б. В., Мельников О. В. Зовнішня торгівля друкованою продукцією, поліграфічними матеріалами та обладнанням // Принт плюс. 2007. № 7. С. 18–21.

УДК 945

О. Босак, О. Красівський

Українська академія друкарства

РОДИНА ШЕПТИЦЬКИХ

Розглядається вплив на особу й позицію митрополита Андрія Шептицького, його оточення і виховання. Підкреслюється, що духовне середовище, серед якого зростав митрополит було наскрізь просякнuto українським духом.

The influence on the person and position of the metropolitan Andrey Sheptytsky, his family (environment) and education is investigated. Attention is paid on the spiritual environment in which the metropolitan was growing and it's ukrainian spirit.

Постать митрополита Андрія Шептицького — одна з наймогутніших та найславетніших в українській історії ХХ ст. Проте ще за життя він зазнавав лихослів'я з боку багатьох людей неперемірливих у політичних засобах. Вони не зуміли зрозуміти позиції митрополита, заснованої на Євангелії і на пастирському обов'язку, якому він цілковито прагнув підпорядкуватися. Суспільством досі недостатньо оцінені і його інтелектуальна спадщина, і організа-

торський талант як лідера нації, не віддано ще належної данини і жертвності митрополита Шептицького та його найближчого оточення, зокрема, у справі порятунку євреїв у часи Другої світової війни. Нині багато діячів та політичних організацій хотіли би в особі митрополита вбачати провідника нації, забуваючи, що він був покликаний передусім до значно ширшої духовної та моральної місії. Як пастир українського народу, він ніколи не залишався байдужим до національних прагнень українців, однаково шануючи і поляків і євреїв, що проживали на українських землях і завжди пов'язував їх із відданістю вірі та християнській моральності.

На особу і позицію митрополита Андрея Шептицького безумовно значний вплив мало його родинне оточення і виховання. Доволі сполонізована, незважаючи на українське коріння, родина батька, пов'язана, окрім того, численними кривими зв'язками з польськими родами, була фактично мішаною родиною. Польська родина матері, Софії з Фредрів, з якою сина Романа, майбутнього митрополита Андрея, пов'язував особливо міцний зв'язок, дідусь Александр Фредро, котрий належав до чільних постатей польської літератури, причинилися до того, що майбутній діяч Греко-католицької церкви виростав і психологічно формувався у колі польської культури, де особливо ретельно плекали патріотичну традицію. Немає нічого дивного в тому, що в роки навчання молодий Шептицький намагався знайти власне місце у польських суспільних і церковних організаціях. Важко також дивуватися тому, що коли юнак повідомив батькам про бажання присвятитися духовному стану у східному обряді, це наштовхнулося на брак розуміння, спершу навіть на рішучу відмову. Лише мати намагалася зрозуміти його, і саме вона вирішальною мірою причинилася до прийняття родиною зміни обряду синами, спершу Романом, а пізніше Казимиром.

Водночас Шептицький прагнув бути добрим пастирем і духовним провідником українського народу. Дуже характерною під цим оглядом є його відповідь на запитання кухарки, черниці Кристи (Софії Шембек) — чи вважає він себе поляком, а чи русином Андрей Шептицький відповів так: «Я люблю Польщу, польську літературу, але мова народу, поміж якого я виріс, стала моєю мовою, пісня його стала моєю піснею. Я, як св. Павло, котрий був гебреєм як гебрей, а греком як грек — для усіх він став своїм, аби всіх урятувати» [1].

Згідно з даними історичних джерел рід Шептицьких належав до найстаріших боярських родів Перемиської землі в Галичині. Джерела свідчать, що галицький князь Лев Данилович ще в XIII ст. надав грамоту на земельні володіння одному з Шептицьких, від якого й тягнеться весь їх родовід. Хоч оригінальна грамота князя не знайшлася, зате про неї є згадка польських королів Казимира Ягайловича в 1469 р. а згодом Жигмонта Августа в 1552 р. та Стефана Баторія в 1582 р. [2].

Відомі дві лінії роду Шептицьких — з Шептиць і Угорець. З часом вони розростались і ріднилися з різними українськими, а згодом і польськими родами. У зв'язку з тим, що вони сильно трималися своєї східної віри і підтримували місцеве населення, їх не допускали до вищих урядових посад Польщі.

Шептицькі були представниками тих родів, що довго опиралися латинізації і полонізації, видаючи з-поміж себе чимало відомих діячів для католицької та греко-католицької церков.

Уже від XIV ст. основна частина населення Перемиської єпархії була піддана домінуючим польським впливам та поширенню римо-католицької віри. Були засновані перші римо-католицькі єпископства. Йшла активна колонізація міст, що значною мірою спричинило зменшення кількості православного родового боярства та переходу його на римо-католицизм. Усе це супроводжувалось ополяченням місцевої знаті. Тільки незначна частина галицького боярства намагалася не піддаватися релігійній та національній нівеляції і протримались аж до другої половини XVIII ст.

Ці процеси не минули і Шептицьких. Належачи до тогочасної вищої суспільної верстви — родового шляхетства, вони з часом розросталися, поріднилися з різними українськими, а згодом і польськими родами. Однак, ще впродовж XVII — першої половини XVIII ст. вони притримувалися східної віри та виступали у підтримку місцевого українського населення.

Лише після розпаду Речі Посполитої та переходу галицьких земель під владу Австрії окремі роди, в тому числі й Шептицькі, асимілювалися з польською аристократією й отримали графські титули [3].

Період XVII–XVIII ст. — це час переходу православного селянства та галицької верхівки на унію. У 1681 р. на унію перейшов православний єпископ у Перемишлі Інокентій Вінницький та львівський єпископ Йосиф Шумлянський. Цілу плеяду уніатських церковних діячів дала родина Шептицьких. Серед них — Варлаам Шептицький — львівський єпископ в 1710–1715 рр. Власне від нього й починається доба Шептицьких у Греко-католицькій церкві. Прийнявши в 1694 р. унію, Варлаам був номінований королем Августом II на Львівську, Галицьку і Кам'янецьку єпископію і 15 червня 1710 р. його освятили на цей пост.

Очолити єпархію, єпископ Варлаам став активним поборником несправедливості щодо українського міщанства з боку польської адміністрації та добився рішення королівського суду у Варшаві, який урівняв у правах львівських міщан та уніатів з римо-католиками. Його справу продовжив Анастазій Шептицький — львівський єпископ, який у 1729 р. став київським митрополитом. Він був відомий як дбайливий пастир, захисник свого народу перед засиллям латинізації та наступом московського православ'я.

Видатним церковним та громадським діячем з роду Шептицьких був також Лев Шептицький — львівський єпископ, а з 1762 р. — київський митрополит. Це була особистість широких поглядів, тип європейця зі знаннями кількох іноземних мов, який реформував церковний устрій, дбав про розвиток освіти та виступав на захист селян та міщанства. Добиваючись рівності у правах Греко-католицької церкви з латинською, Лев Шептицький доказував, що Галичину заселяє окремий народ — русини (українці), які мають свою мову та відрізняються ментальністю від поляків. Митрополит закінчив будівництво собору св. Юра разом з прилеглими до нього будинками та митрополичою палатою у Львові, що розпочав його попередник Анастазій.

Отже, духовне середовище, серед якого зростав митрополит Андрей Шептицький було наскрізь просякнuto українським духом і не стерлися спогади про українське минуле, що наклало свій відбиток на формування світогляду молодого нащадка роду Шептицьких. Хоч родина молодого Романа (Андрея) була сполонізована, родинна традиція допомогла йому повернутися до віри і національності своїх предків.

Батько Андрея Іван походив зі старого та знатного руського роду, хоча вважав себе поляком і належав до римо-католицької церкви. Він був власником Прилбич і довгі роки маршалком повітової ради Яворівського повіту та послом до Галицького сейму. Натомість мати Софія, донька визначного польського комедіографа Александра Фредра, була полькою поза всяким сумнівом. У родині прилбицького графа зберігалась українська традиція, хоч здавна культурно і мовно вона була ополячена й належала до кола польських магнатів. Отож Роман, майбутній Андрей, був українцем «з діда-прадіда» насамперед із вибору. Після посвячення в єпископи він сказав: «Я українець з діда-прадіда».

У батьківському домі його виховували в душі польського патріотизму. Розмовляли польською, іноді французькою. Щоправда, Романів батько знав українську, а мати лише трохи розуміла, проте повністю ніколи і не засвоїла. Для обох батьків українська була мовою селян. Хтозна, чи не це дистанціювання від української, як мови простого селянства не пробудило в підростаючому хлопчині, який відзначався великою інтелігентністю і душевною вразливістю, симпатію до тих, хто власне цією мовою розмовляв. У 10-річному віці Роман заявив, що хоче стати священиком. Згодом він уточнив своє прагнення, повідомивши рідних, що прагне бути духовним Греко-католицької церкви. Для батьків це стало несподіванкою, навіть викликало розпач. Мабуть, обоє, зокрема мати, керувалися мотивами польського патріотизму. Але був ще й класовий мотив. Батьки злякалися, що їхній син-граф, увійшовши до середовища греко-католицького духовенства, яке походило переважно з селянства, підпаде під його вплив і «опуститься» до їхнього рівня. Мабуть, аби обмежити Романові контакти з русинами-українцями, батьки скерували його на другий ступінь гімназійної науки до Кракова — прекрасної гімназії імені св. Анни, хоча добрих польських шкіл не бракувало й у Львові.

Проте у Кракові Роман потрапив у середовище поляків-консерваторів, які серйозно ставилися до українського питання, однак відкидаючи його як абсурдну тезу, заявляли, буцім українського народу не існувало й не існує. Водночас прагнули до розсудливого польсько-українського компромісу.

Коли Роман склав із відзнакою іспит на атестат зрілості та висловив бажання вступити до ордену василіан, батько поставив перед ним вимогу: перш ніж постукати у монастирську хвіртку, юнак мусить відбути військову службу та здобути вищу освіту і лише тоді вступати до ордену.

У війську юнак пробув недовго, бо захворів на скарлатину. Перебіг хвороби був настільки серйозним, що лікарі комісували його від подальшої служби. Закінчивши військову кар'єру, Роман почав вивчати право в Ягеллонському

університеті, відтак продовжив навчання у Вроцлаві, де також додатково заглибився в теологію і філософію. Утім вивчення римо-католицької теології аж ніяк не послабило його інтересу до Греко-католицької церкви. Повернувшись до Кракова, молодий учений здобув 1888 р. ступінь доктора юридичних наук.

Перед Шептицьким відкривалася широка перспектива здобути кар'єру в австрійському уряді, про що мріяв його батько. Однак він рішив присвятити себе українському народові та Греко-католицькій церкві. У ньому дозріла українська національна свідомість. Щоб глибше вивчити українську історичну спадщину, а також особисто познайомитись із тодішніми представниками українського культурного життя у листопаді 1887 р. Шептицький виїжджає до Києва. Він знайомиться з професором Київського університету В. Антоновичем, що подібно як і Шептицький мав польсько-українські корені [4]. Не без впливу Антоновича, який був римо-католиком та у студентські роки перейшов до українського національного табору, а разом з ним і ціла група молоді з ополячених родин, молодий Шептицький вирішив офіційно зірвати з польщиною та стати на шлях підтримки національних прагнень українського народу. Від Антоновича «я черпав . твердження і цю глибоку віру у наш нарід, я ріс», — писав Шептицький у листі до матері. «І може рідко коли я почув таке повне й точне аргументування великих слів Папи Урбана VIII і нашого теперішнього Святішого Отця Папи Лева XIII про місію, якою наділив Україну сам Господь Бог!» [5].

Доктор юриспруденції Роман Шептицький знову заявив, що має намір одягнути василіанські ризи. І цього разу батьки не виявили надмірного ентузіазму, проте нічого не могли вдіяти зі свідомим рішенням 23-річного сина. І погодилися з ним. Того ж 1888 р. Роман Шептицький під іменем Андрея прийняв чернечий постриг. 22 серпня 1892 р. його було рукопокладено на священника, а вже 11 вересня він уперше відправив Святу Літургію. Ще через чотири роки став ігуменом василіанського монастиря у Львові.

Перехід із латинського на грецький обряд із погляду Римо-католицької церкви не надто вітали, проте він і не означав офіційного відступництва. Теоретично також не вимагав зміни національної приналежності. Практично ж, у тогочасних обставинах, за умов уже доволі гострого конфлікту між поляками й українцями, необхідно було визначитися.

Допоки Андрей Шептицький був тільки ченцем чи навіть ігуменом, він не мусив декларувати національної приналежності. Але 1899 р. Папа Лев XIII іменував Шептицького єпископом Станіславської дієцезії, а вже наступного року той повернувся до Львова й очолив усю Греко-католицьку церкву. І він одразу ж оголосив про своє українство, чудово усвідомлюючи, що справжню довіру земляків здобуде лише в майбутньому, не самою лише декларацією, а усім своїм життям.

На митрополичому престолі впродовж 44-х років Шептицький розвинув багатогранну діяльність у всіх напрямках церковного, громадського і культурного життя.

Політична діяльність митрополита від самих початків мала виражене українське державотворче спрямування. Він був послом Галицького сейму і членом Палати панів у Відні. Неодноразово брав участь у багатьох політичних акціях: протестував проти переслідувань українських студентів Львівського університету, очолював делегацію до цісаря з вимогами рівних прав для українців в Австро-Угорщині [6]. Усі важливі політичні події, що відбувалися в Західній Україні не проходили мимо митрополита.

Під час польсько-української війни 1918–1919 рр. та становлення української державності в Галичині митрополит виступив як український патріот, який турбувався про долю держави та народу. Він фактично очолив ідеологічну кампанію державотворення. Палко вітаючи створення Західноукраїнської Народної Республіки, Шептицький став членом Національної Ради республіки. Він закликав до єдності, примирення з поляками, відстоюючи та захищаючи українське населення, що потерпало від воєнних лихоліть [7]. Він ясно й недвозначно підтримував українські національно-визвольні змагання, обстоював права українців і закликав Папу Римського стати на бік скривджених галичан. У листі-відповіді до Юзефа Більчевського, який звинувачував українську сторону в жорстокому веденні війни, Шептицький писав, що пожежі, які неодноразово приписували «гайдамацьким бандам», вчиняли польські легіонери. Крім того, митрополит зазначав: «Я прихильник миру і ворожий до всього, що унеможливає поміж людьми сповнення християнського милосердя, любові до ближнього, і радив би також плідніше працювати над встановленням таких відносин між поляками і українцями, аби поміж ними панувала лише християнська справедливість» [8].

Андрей зустрічався та переписувався зі своїм братом Станіславом — генералом дивізії в польській армії, який був призначений керівником усіх польських збройних сил на території колишніх окупованих Австрією земель, а згодом — шеф генерального штабу польського війська. Як польський патріот, що стояв на великодержавних позиціях Станіслав не визнавав ані Української Держави в Галичині, ані факту існування окремішнього українського народу в Галичині і його діяльність була направлена на ліквідацію ЗУНР та галицьких збройних формувань. Андрей стояв на протилежних позиціях. У листуванні та при зустрічах вони говорили про природні права українського народу та і про саме існування українського народу в Галичині, а також його право на самовизначення. Андрей був лідером української нації, Станіслав — визначним військовим діячем польської армії.

Після підписання Ризького мирного договору в 1921 р. митрополит здійснив поїздку до Риму. Польський уряд не залишив цю поїздку поза своєю увагою. За митрополитом було встановлено пильний нагляд. Польські дипломати, акредитовані в Римі, постійно інформували уряд про кожен його крок, про переговори, які він проводив у Ватикані, оцінювали результати цих зустрічей [9]. Незадовго до приїзду А. Шептицького у Ватикан прибули також єпископи: львівський — вірменського обряду Ю. Теодорович та краківський — А. Сапе-

га. Вони звинувачували А. Шептицького в протиправних діях на Сході, зокрема у створенні російської Греко-католицької церкви та екзархату у Петрограді, у затвердженні єпископа Боціана в Луцьку [10]. Одночасно зі спеціальною місією таємного слідкування за митрополитом до Рима приїхав і майор П Відділу Генерального штабу Болеслав Порай-Медийський, але як доносив посол Веруш-Ковальський, Порай-Медийський швидко потрапив під вплив Шептицького, і діяльність його була більш шкідливою, ніж корисною [11].

На основі аналізу рапортів польського посольства у Ватикані, таємних звітів Порай-Медийського, преси та інших документів можна охарактеризувати тогочасну діяльність А. Шептицького у Римі, показати його роль у вирішенні галицького питання, боротьбі за незалежність Галичини, турботу про долю українського народу, ставлення до Польської держави. Слід зазначити, що приїхавши до Рима, А. Шептицький не відвідав польське посольство, що згідно з протоколом належало здійснити. Стоячи на позиції державної незалежності Галичини, митрополит засвідчив, що його візит до посла міг бути інтерпретований як політичний, і польський уряд у такому разі стверджував би, що «ми визнали належність Галичини до Польщі» [12]. Про позицію Шептицького щодо Галичини доносив 1 березня 1921 р. польський посол міністрові Є. Сапезі. Оцінюючи діяльність митрополита як «більш деструктивну, ніж конструктивну», посол рапортував, що митрополит у розмовах із різними політичними та духовними діячами характеризував Польську державу як вогнище національних конфліктів у Європі. Тому, говорилося в донесенні, Андрей Шептицький вважав Польщу недовговічною, що коли вона й надалі «існуватиме у такій формі (якщо питання Галичини не вирішиться позитивно для українців. — О. К.), то Ліга Націй змушена буде створити спеціальну секцію для розв'язання конфліктів». Одночасно в розмові з Порай-Медийським А. Шептицький заявив, що «ніколи не був неприхильним до поляків» і найбільшим його прагненням є «дійти згоди між поляками та українцями». Він засвідчував, що разом з уніатським духовенством готовий узяти на себе ініціативу щодо зближення між обома народами і розпочати переговори, які привели б до порозуміння [13]. Однак це можливо лише за умови визнання Польщею незалежності Галичини. Митрополит вважав, що християнської згоди можна дійти лише тоді, коли існуватиме ЗУНР, яка перебуває у дружньому союзі з Польщею. І у приватних, і в офіційних розмовах Андрей Шептицький називав уряд Є. Петрушевича єдиним «національним українським», «нашим урядом», який визнають українці і який користується великим авторитетом [14]. До рук агентів Міністерства внутрішніх справ потрапив лист Андрея Шептицького до Євгена Петрушевича, написаний 12 січня 1921 р. під час перебування в Римі. У листі митрополит повідомляє президента ЗУНР про те, що зробив у Ватикані стосовно справи Галичини: «Розповів про становище в країні, про переслідування уніатської церкви, про зловживання польської адміністрації. Мені було пообіцяне втручання Рима на нашу користь» [15].

Перебуваючи в Римі, А. Шептицький мав три аудієнції у Святого отця папи Бенедикта XV, результатом яких було надання митрополиту 24 лютого 1921 р. пастирського листа, в якому папа співчував «знедоленому і пограбованому війною» українському народові, що і «зараз терпить муки та знущання» [16]. При цьому Бенедикт XV підкреслив, що завжди намагався допомогти українському народові, й подарував 100 тис. лір для допомоги жертвам війни в Галичині. Папа вірив у високу національну самосвідомість українського народу. У розмові з польським дипломатом він рекомендував урядові вести щодо українців політику «якнайсприятливішого режиму», оскільки соціальне й економічне гноблення в Галичині «призводить до безвихідної ситуації». Під час розмови з польським послом 17 березня 1921 р. Святий отець наголосив на необхідності швидкого врегулювання польсько-українських незгод, закликав до порозуміння між обома народами. Вирішувати це питання, на його думку, повинні «не деінде, як у Львові» [17]. Бенедикт XV був переконаний, що галицькі українці не погодяться із тим, що їх край входить до складу Польської держави, і тому Андрей Шептицький, як зауважив папа, «у кожному разі є одним із тих, хто найбільше шкодить остаточному порозумінню між поляками і галицькими русинами» [18].

У Центральному державному історичному архіві у Львові зберігається звернення-відповідь Андрея Шептицького з приводу листа Святого отця Папи Бенедикта XV до митрополита в 1921 р.: «Господь є справедливим, і в кінці справедливості мусить побідити. Природне право кожного народу — бути свободним і жити власним життям». Як бачимо, християнський патріотизм Андрея Шептицького виключав станова чи релігійну нетерпимість до католиків-поляків (нагадаємо, що митрополит був під великим впливом матері — польської графині Софії Фредро, епістолярій якої до сих пір ще не опублікований) [19].

На підставі зібраних даних про діяльність А. Шептицького в Римі польський посол рапортував до Варшави про те, що митрополит не погоджується на переговори між українцями і поляками, бо це дало б привід вважати, що питання Галичини є внутрішньопольським, а не міжнародним. «Достатньо того, заявляв митрополит, щоб ми сіли за стіл переговорів із поляками для обдумування можливості договору, — і питання Галичини втратить міжнародний аспект» [20]. А. Шептицький ще продовжував надіятися на справедливе вирішення справи Галичини. Однак, як зазначав посол, він не був оптимістично настроєний щодо позитивного рішення Антанти, яка на Паризькій мирній конференції «зрадила українців і продала їх полякам». Тому, на думку Шептицького, українці будуть змушені підкоритися рішенням великих держав, але з певними гарантіями як з боку Польщі, так і з боку Антанти. Проте подібне рішення мало б бути тимчасовим, оскільки українці ніколи не погодяться з втратою своєї незалежності.

У численних промовах та інтерв'ю митрополит ганив господарську та національну політику центру щодо Галичини як загарбницьку і таку, яка веде до денационалізації та асиміляції українських християн. Він також протестував проти колонізації краю військовими та цивільними осадниками. Говорячи про

Наддніпрянську Україну, Андрей Шептицький виходив з того, що у зв'язку з небезпекою більшовизму, в інтересах Польщі було б підтримувати незалежну Українську державу. Однак Бельведер не поділяв подібних думок. Логічний наслідок розв'язання українського питання митрополит вбачав у об'єднанні Галичини із Великою Україною, бо «легше уявити собі українців, які живуть в межах української держави, ніж польської» [21].

У 20–30-ті рр. митрополит сприяв процесові національного відродження. Особливу увагу приділяв вихованню молоді в дусі християнської моралі, національного патріотизму, загальнолюдського гуманізму. Відомі його публічні виступи проти польської пацифікаційної акції, протестував проти руйнування православних церков на Волині, Холмщині та Підляшші.

У винятково важких умовах проходила діяльність митрополита в роки Другої світової війни. Це був період сумнівів, допущення помилок. Але він завжди знаходив мужність щиро їх визнавати і виправляти задля добра народу.

1. Стемпень С. Митрополит Андрей Шептицький та Польща // Поступ. 2004. 24 лютого.
2. Ленцик В. Визначні постаті Української церкви: Митрополит Андрей Шептицький і патріарх Йосип Сліпий. Львів, 2004.
3. Баран С. Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Мюнхен, 1947.
4. Дванадцять листів о. Андрея Шептицького до матері. Уряд. І прим. Григор Меріам-Лужицький. Львів 1994.
5. Там само. С. 21.
6. Благословляю і молюся. Каталог виставки, присвяченої 125-й річниці з дня народження митрополита Андрея Шептицького. Львів. 1990.
7. Красівський О. Галичина у першій чверті ХХ ст. Проблеми польсько-українських стосунків. Львів, 2000. С. 280–292.
8. Pięta Sds Michał. Udział duchowieństwa w polskim życiu politycznym w latach 1914–1924. Lublin, 1994.
9. Gründerg K., Sprengel B. Trudne sNesiedstwo. Warszawa, 2005.
10. Klacho M. Podróż Metropolity Szeptyckiego do Zachodniej Europy i Ameryki w latach 1920–1923 // Metropolita Andrzej Szeptycki. Studia i materiały. Kraków, 1994.
11. Archiwum Akt Nowych (AAN), Ambasada RP w Londynie, sygn. 879, s. 38.
12. AAN, Ambasada RP w Londynie, sygn. 879, s. 38.
13. Ibid, s. 38, 45.
14. Ibid., MWRiOP, sygn. 458, s. 145.
15. Ibid, Ambasada w RP Londynie, sygn. 879, s. 1.
16. Український вісник. 1921. 26 березня.
17. Красівський О. За Українську державу і церкву. Громадська та суспільно-політична діяльність Митрополита Андрея Шептицького в 1918–1923 рр. — Львів, 1996.
18. Там само. С. 23.
19. Гайова О. Християнські засади суспільної діяльності митрополита Андрея Шептицького // Київська церква. 1999. № 4. С. 47–49.
20. AAN, MWRiOP, sygn. 458, s. 145.
21. Для здійснення цих задумів папою у 1917 р. була створена Конгрегація східних церков, а у 1925 р. як автономна секція цієї Конгрегації — комісія Pro Kiszia, яка займалася виключно проблематикою католизації Росії. На чолі цієї комісії стояв бельгійський єзуїт, один із найкращих знавців східних проблем, єпископ М. Дгербігни, який неодноразово бував у СРСР. — Krasowski K. Między Warszawą a Watykanem. Episkopat polski wobec Rządu i Stolicy Apostolskiej 1918–1939 // Szkice z dziejów Papieżstwa. Warszawa, 1988. Т. 1.